

Шовкун Л.В.

*кандидат економічних наук, доцент
кафедри економіки та бізнесу,
Державний біотехнологічний університет
м. Харків, Україна
e-mail: shovkun.zahar@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8148-2336*

Гребенюк Я.О.

*здобувачка другого (магістерського) рівня освіти,
Державний біотехнологічний університет
м. Харків, Україна*

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ РИЗИКІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПРОЯВУ В ІННОВАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Shovkun Lyudmila

*candidate of economic sciences, associate professor
Department of Economics and Business
State Biotechnological University
44 Alchevskikh Street, Kharkiv, Ukraine
e-mail: shovkun.zahar@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8148-2336*

Grebenyuk Yana

*obtaining the second (master's) level of education
State Biotechnological University
44 Alchevskikh Street, Kharkiv, Ukraine*

RISK CONCEPTUALIZATION AND THE PECULIARITIES OF THEIR MANIFESTATION IN THE INNOVATIVE ACTIVITIES OF ENTERPRISES

Анотація. Сучасний етап розвитку економіки характеризується посиленням кризових явищ. В цих умовах основою успішного функціонування підприємств постає інноваційна діяльність. Інноваційна діяльність завжди є необхідною і важливою умовою для успішного розвитку підприємства, а також основою для досягнення стійких конкурентних переваг в умовах глобального ринкового середовища, тому її виконання супроводжується низкою специфічних інноваційних ризиків, а дослідження їх природи є актуальним. Повної гарантії того, що результат застосування інноваційної діяльності буде позитивним немає, тому така діяльність порівнюючи з іншими видами діяльності, більшою мірою пов'язана з ризиком. Ризик є постійним супутнім фактором будь-якої інноваційної діяльності і його неможливо уникнути в практичній діяльності підприємств. Взагалі інноваційна діяльність як процес набу-

ває смислових значень тільки тоді, коли ефективність бажаного результату перевищує якомога більше можливих ризиків у процесі його досягнення. З цього слідує, що чим більше бажаний ефект від очікуваного результату, тим вище ризик, якому будуть піддаватися учасники досягнення цього результату. Завжди ризик і інновації є взаємозалежними категоріями, тому в цій діяльності повністю запобігти ризиків неможливо. Отже, постає проблема в мінімізації ризику для збільшення ефективності бажаного результату. Ця проблема стосується не тільки інноваційної діяльності, але і господарювання в цілому. Звідси забезпечення ефективності інноваційної діяльності підприємств полягає в тому, щоб належним чином враховувати всі заходи, спрямовані на запобігання ризику та зменшення його наслідків.

Ключові слова: інноваційна діяльність, ризики, ефект, конкурентоспроможність, інновації, інноваційні ризики, розвиток підприємства, інноваційний потенціал.

Abstract. The current stage of economic development is characterized by an increase in crisis phenomena. In these conditions, innovative activity becomes the basis of the successful functioning of the enterprise. Innovative activity is always a necessary and important condition for the successful development of the enterprise, as well as the basis for achieving sustainable competitive advantages in the global market environment, therefore its implementation is accompanied by a number of specific innovative risks, and the study of their nature is relevant. There is no full guarantee that the result of the application of innovative activity will be positive, therefore, compared to other types of activity, such activity is more associated with risk. Risk is a constant concomitant factor of any innovative activity and it cannot be avoided in the practical activities of enterprises. In general, as a process, innovative activity acquires meaning only when the effectiveness of the desired result exceeds as many possible risks as possible in the process of achieving it. It follows that the greater the desired effect of the expected result, the higher the risk to which the participants of achieving this result will be exposed. Risk and innovation are always interdependent categories, so it is impossible to completely prevent risks in this activity. Then the problem arises in minimizing the risk to increase the efficiency of the desired result. This problem concerns not only innovative activities, but also business as a whole. Therefore, ensuring the effectiveness of innovative activities of enterprises consists in properly taking into account all measures aimed at preventing risk and reducing its consequences.

Keywords: innovative activity, risks, effect, competitiveness, innovations, innovative risks, enterprise development, innovative potential.

JELcodes: L23, L26, O3.

Постанова проблеми. В умовах сьогодення особливого значення набуває активізація інноваційної діяльності підприємств, яка сприяє їх розвитку та створює умови для прискореного зростання національної економіки. Проте здійснення інноваційної діяльності завжди характеризується підвищеним ризиком, який є одним з головних стримуючих факторів для реалізації підприємствами свого інноваційного потенціалу. Однак у разі відмови від інновацій виникає ризик невикористаних можливостей, що також негативно позначається на економічних показниках підприємницької діяльності. Вказані вище чинники обумовлюють потребу у впровадженні в інноваційній діяльності підприємств положень з сучасної ризикології, які передбачають активну позицію, спрямовану на комплексне обмеження ризику в інноваційній діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Існує чимало наукових досліджень, які стосуються ризиків інноваційної діяльності на підприємстві. Серед них праці

таких вчених, як І. Ансофф, Т. Бартон, Ф. Роджерс, Т. Сааті, Ф. Найт, А. Маршалл, А. Пігу, О. Григор'єв, О. Коробейніков, І. А. Коршунов, В. Мединський, С. Свиридов, В. Вітлінський, М. Денисенко, П. Перерва, І. Івченко, С. Ілляшенко, Н. Машина, В. Черкасов, М. Граčov, О. Зборовська, С. М. Ілляшенко, О. Р. Беднарська, З. С. Варналій, В. О. Сизоненко, Ю. В. Сенейко, А. П. Альгін, О. В. Бондар. У наукових працях перелічених науковців досліджено проблеми ризиків інноваційної діяльності, наведено детальні якісні та кількісні аналізи різноманітних ризиків, висвітлено методи для мінімізації ризиків.

Методика дослідження. У процесі дослідження були використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи: *метод логічного й історичного аналізу; експертне оцінювання* (для узагальнення та аналізу факторів впливу на інноваційну діяльність підприємства); *збору, аналізу та синтезу інформації*.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У працях вище перелічених авторів досліджено проблеми ризиків інноваційної діяльності, наведено класифікацію та детальні якісний та кількісний аналізи різноманітних ризиків, висвітлено підходи щодо управління і мінімізації ризиків, розглянуті методи їх моделювання тощо. Однак деякі науково-теоретичні та методологічні проблеми управління ризиками інноваційної діяльності залишилися недостатньо вивченими, а саме: відсутні методики урахування ризику у розвитку інноваційних структур, недостатньо розроблено і висвітлено у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених проблему управління ризиками.

Метою статті є дослідження сутності понять «ризик» та «інноваційний ризик», вивчення особливостей прояву інноваційних ризиків, аналіз інноваційної діяльності підприємств України з 2015 по 2020 рр.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкових відносин розвиток підприємств має здійснюватися переважно на основі динамічного впровадження інновацій. Це пов'язано з тим, що забезпечення конкурентоспроможності організацій у довгостроковій перспективі базується насамперед на залученні нових знань у процес їх функціонування. Проте на інноваційну діяльність підприємства впливають численні зовнішні і внутрішні дестабілізуючі фактори-ризики.

Дотепер універсального значення сутності підприємницьких ризиків не склалося через складність самого поняття та індивідуального підходу до визначення на кожному окремому підприємстві. Це пояснює багатогранність цієї економічної категорії. Визначення сутності поняття «ризик», досліджували різні вчені наведені в табл. 1.

Найчастіше поняття «ризик» розглядають в таких аспектах:

- ризик як небезпека чи загроза — у цій концепції розглядаються негативні події, що призводять до шкоди для людини і підприємства, а під ризиком розуміється можливість настання подій із негативними наслідками;
- ризик як невизначеність — апелює до такого теоретичного поняття, як імовірнісний розподіл можливих результатів (позитивних і негативних);
- ризик як можливість — має в основі концепцію існування взаємозв'язку між ризиком і прибутковістю [4].

УЗАГАЛЬНЕНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «РИЗИК»

№ з/п	Автор	Інтерпретація вченого
1	С. М. Ілляшенко [12]	Ризик у загальному випадку необхідно розглядати як можливість або загрозу відхилення результатів конкретних рішень або дій від очікуваних
2	О. Р. Беднарська [12]	Ризик — це економічне явище, що характеризує ступінь відхилення планових та фактичних показників діяльності підприємства, які могли бути прогнозованими під час планування з певним рівнем імовірності
3	З. С. Варналій, В. О. Сизоненко [2]	Ризик виникає в усіх сферах діяльності бізнесмена: виробництві, реалізації товарів та послуг, фінансовому та торговельному посередництві, здійсненні науково-технічних і комерційних проектів
4	Ю. В. Сенейко [14]	Ризик — можливість настання певної ситуації, яка може виникнути в будь-якій діяльності і може відхилитись від поставленої мети (призвести до виникнення втрат або недоотримання прибутку) або залишитись незмінно
5	А. П. Альгін [1]	Ризик — діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у ході якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі і відхилення від мети
6	О. В. Бондар [13]	Ризик виникає при будь-яких видах діяльності, пов'язаних із виробництвом продукції, товарів, послуг, характеризується як небезпека потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів чи недоодержання доходу порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів

Джерело: складено авторами на основі власних досліджень.

Також проаналізуємо підходи вчених до визначення поняття «інноваційний ризик». Під ризиками в процесі розробки та реалізації інновацій найчастіше розуміють імовірність появи втрат ресурсів і засобів, що використовуються в процесі створення та впровадження нової техніки, товарів, послуг, управлінських рішень, прогресивних матеріалів та технологій, які можуть не отримати очікуваного попиту на ринку або не принести очікуваного ефекту [15]. Існує багато різних підходів до визначення сутності поняття «інноваційний ризик», деякі з них наведені в табл. 2.

В інноваційній діяльності підприємства ризик є одним з видів економічного ризику, водночас його існування обумовлене достатньо великою кількістю чинників зовнішнього та внутрішнього походження, які є дуже різноманітними та важко піддаються не тільки формальному обліку та аналізу, але й простому перерахуванню.

Чинники ризику в інноваційній діяльності підприємства:

– прямі фінансові втрати через несприйняття новинки ринком;

втрачені можливості через концентрацію зусиль на безперспективних напрямках;

– втрати через перебудову налагодженої системи взаємодії з економічними контрагентами, наприклад, у випадку неможливості використання традиційних каналів збуту для реалізації інноваційної продукції;

- труднощі фінансування інноваційної діяльності, результат якої не цілком визначений;
- перебудову традиційної налагодженої системи функціонування й управління підприємством;
- великі витрати на залучення висококваліфікованих фахівців;
- втрата іміджу у разі невдачі інновації [9].

Таблиця 2

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ІННОВАЦІЙНИЙ РИЗИК»

№ з/п	Автор	Сутність поняття «інноваційний ризик»
1	В. О. Василенко [3]	Інноваційний ризик — це ризик, що виникає при будь-яких видах діяльності, пов'язаних з інноваційними процесами, виробництвом нової продукції, товарів, послуг, їх операціями, комерцією, здійсненні соціально-економічних і науково-технічних проєктів
2	В. Н. Гунін [5]	Інноваційний ризик — це розмаїття її проміжних і остаточних результатів, які мають різну оцінку в очах інноваторів, інвесторів і інших учасників інноваційних процесів
3	І. Ю. Івченко [6]	Інноваційний ризик — це ймовірність втрат, що виникають під час вкладення підприємницькою фірмою коштів у виробництво нових товарів і послуг, які, можливо, не знайдуть очікуваного попиту на ринку
4	С. М. Ілляшенко [13]	Інноваційний ризик — це загроза виникнення втрат суб'єктами інноваційного процесу в результаті інноваційної діяльності
5	В. Г. Мединський, Л. Г. Шаршукова [8]	Інноваційний ризик — це ймовірність втрат, що виникають при вкладенні підприємницькою фірмою коштів у виробництво нових товарів і послуг, в розробку нової техніки й технології, які, можливо, не знайдуть очікуваного попиту на ринку, а також при вкладанні коштів в розробку управлінських інновацій, які не принесуть очікуваного ефекту

Джерело: складено авторами на основі власних досліджень.

Істотно відрізняється склад чинників інноваційного ризику за суб'єктами інноваційного процесу, зокрема, підприємства-новатори, розробники інновацій, інвестори, постачальники сировини, матеріалів і комплектуючих; торгівельні і збутові посередники; споживачі; суспільні і державні інститути. Також відрізняються складі сила дії різних чинників ризику на окремих етапах життєвого циклу інновацій. На початкових стадіях життєвого циклу підприємства більша частина ризиків перебуває у прихованому стані. Тому найбільшу потужність вони набувають під час переходу до стадії впровадження інновації, а також виведення на ринок [6].

Завдяки наведеним вище відомостям, можна виділити кілька видів інноваційних ризиків, які є найхарактернішими в умовах сучасності:

- ризики помилкового вибору інноваційних проєктів;
- ризик незабезпечення інноваційного проєкту достатнім рівнем фінансування;

- ризик невиконання господарських договорів;
- маркетингові ризики поточного постачання й збуту;
- ризик, пов'язаний із забезпеченням прав власності [11].

Більшість передових підприємств зобов'язані успіхом в розробленні, випуску на ринок нових товарів та послуг, впровадженню нових методів виробництва і збуту, проникненню на нові ринки, розробленню і впровадженню нових проєктів. Попри те що всі наведені інновації пов'язані з ризиком, без їх практичного застосування неможливо створити конкурентоспроможну продукцію, що має високий ступінь наукомісткості і новизни [10].

Таблиця 2

**ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ
ЗА 2015–2020 рр.**

Показник	Рік				
	2015	2017	2018	2019	2020
Кількість інноваційно-активних промислових підприємств, од					
у % до загальної кількості	824	759	777	782	808
промислових підприємств	17,3	16,2	16,4	15,8	16,8
Витрати на інновації, млн грн	13813,7	9117,5	12180,1	14220,9	14406,9
у % до загального обсягу реалізованої промислової продукції (товарів, послуг)	0,8	0,4	0,4	0,5	0,6
у % до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг)	2,2	1,1	1,4	1,4	1,4
Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або інноваційні процеси), од	1217	672	739	687	717
у % до загальної кількості промислових підприємств	11,5	14,3	15,6	13,8	14,9
Кількість упровадженої інноваційної продукції (товарів, послуг) промисловими підприємствами, од	3136	2387	3843	2148	4066
з них нових та/або вдосконалених видів машин, обладнання	966	751	920	760	647
Обсяг реалізованої інноваційної промислової продукції (товарів, послуг), млн грн	23050,1	17714,2	24861,1	34264,9	47526,2
у % до загального обсягу реалізованої промислової продукції (товарів, послуг)	1,4	0,7	0,8	1,3	1,9

Джерело: складено авторами на основі власних досліджень.

Проаналізувавши інноваційну діяльність в Україні за 2015–2020 рр., можна зробити висновок, що кількість інноваційно активних промислових підприємств, була найбільшою у 2015 р., після чого у 2017 р. зменшилась на 1,1 % і до 2020 р. має тенденцію до помірного зростання (див. табл. 2).

Кількість промислових підприємств, що впроваджують інновації у 2020 р., порівняно з 2015 також скоротилася. Проте за ці роки значно збільшилася кількість упровадженої інноваційної продукції та обсяг реалізованої інноваційної промислової продукції, що позитивно позначається на інноваційній діяльності. В Україні фінансове забезпечення лишається однією з найпроблемніших ланок у здійсненні інновацій. У 2020 р. обсяги витрат на інноваційну діяльність становили 14 406,9 млн грн, що на 186 млн грн більше, ніж у 2019 р.

Аналізуючи дані, можна зробити висновок, що попри те, що кількість підприємств, які впроваджують інновації, зменшується, кількість витрат на інновації навпаки зростає, і з кожним роком витрати збільшуються (рис. 1).

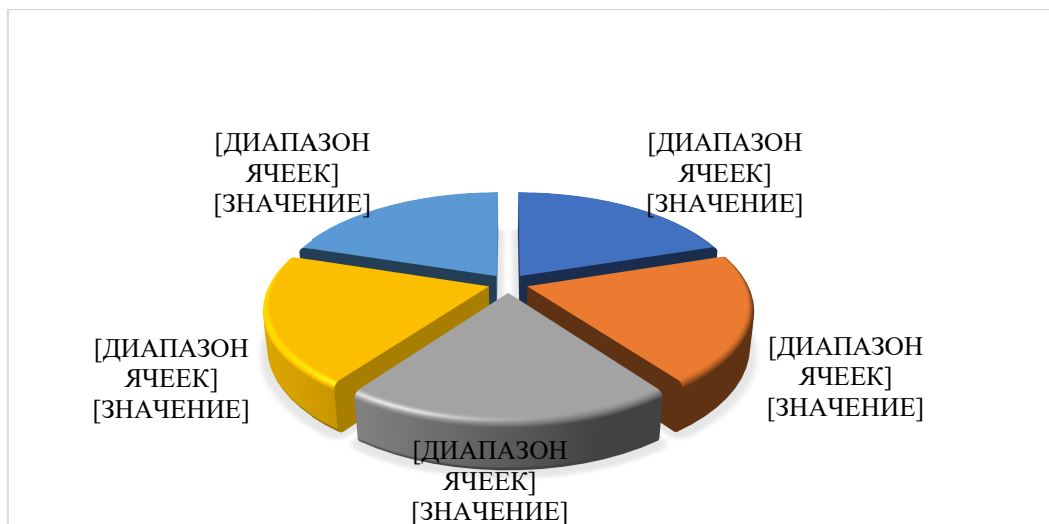

Рис. 1. Витрати на інновації промислових підприємств

Ризик в інноваційній діяльності підприємства полягає в небезпеці того, що поставлені підприємством цілі можуть бути досягнуті не в повному обсязі або частково. У середньому і малому бізнесі у разі створення системи управління ризиками починають підвищуватися різні показники ефективності бізнесу, так як власники приділяють найбільшу увагу не стільки бухгалтерському обліку, скільки реальним грошам, реальному прибутку. Така властивість характерна для ризик-менеджменту в середніх і малих компаніях. В Європі і в усьому світі активно розробляються і покликані допомогти впровадити управління ризиками в малому бізнесі з урахуванням специфіки малих підприємств. Проте головною проблемою є висока вартість системи управління ризиками на малих і середніх підприємствах. Ці проєкти можна вважати досить дорогими для фінансів і людського капіталу [11].

Тому рівень ризику в інноваційній діяльності підприємства повинен бути одним з базових критеріїв обґрунтування доцільності інноваційних проєктів, формування та коригування графіка їх виконання, а також розробки системи бюджетування.

Висновки. Будь-яке підприємство в більшій або меншій мірі прагне до розвитку свого інноваційного потенціалу, забезпечуючи власні виробничі процеси новою технологією, технікою і можливістю випускати нові товари та послуги.

Та все ж під час ухвалення рішення про розроблення інноваційного проекту (продукту), послуги потрібно неодмінно враховувати ті ризики, які в будь-якому разі будуть супроводжувати всі можливі інновації на всіх стадіях їхнього розроблення і впровадження.

В Україні станом на 2020 р. кількість інноваційно активних промислових підприємств є меншою порівняно з 2015 р., однак витрати на інновації навпаки перевищують минулорічні. Головною метою системи управління ризиками постає досягнення підприємством максимально доступного рівня керованості ризиком, через це особлива увага приділяється постійному вдосконаленню управління ризиком у різних ситуаціях. Тому важливим завданням для підприємства є навчитися грамотно керувати інноваційними ризиками.

Отже, у ринковій економіці інновації є ефективним засобом конкурентної боротьби, оскільки вони є причиною створення нових потреб, ведуть до зниження собівартості продукції, припливу інвестицій, підвищення іміджу (рейтингу) виробника нових продуктів, відкриття та охоплення нових ринків, зокрема і зовнішніх.

Список літератури

1. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. — М.: Мысль, 1989. — 189 с.
2. Варналій З.С. Основи підприємницької діяльності: [підручник для учнів 10-11 кл. ЗОШ, ліцеїв та гімназій] / З.С. Варналій, В.О. Сизоненко. — К.: Знання України, 2003 (2004). — 404 с.
3. Василенко В.О. Інноваційний менеджмент: [навч. посіб.] / В.О. Василенко, В.Г. Шматько. — Київ: ЦУЛ, Фенікс, 2003. — 440 с/
4. Вербіцька І.І. Ризик-менеджмент як сучасна система управління ризиками підприємницьких структур / І.І. Вербіцька // Сталый розвиток економіки. — 2013. — № 5(22). — С. 282–291.
5. Гунин В.Н. Управление инновациями: 17-модульная программа для менеджеров “Управление развитием организации”. –Модуль 7. — М.: “Инфра –М”, — 1999. — 328с.
6. Івченко, І. Ю. Економічні ризики [Текст] / І. Ю. Івченко. — К.: ЦНЛ, 2004. — 304 с.
7. Інноваційна діяльність промислових підприємств України URL:<https://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Мединський В.Г. Інноваційний менеджмент: [підручник зі спец. «менеджмент орг.»] / В.Г. Мединський. — М.: Інфра, 2004. — 293 с
9. Микитюк П.П. Інноваційний менеджмент. Навчальний посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2007. — 400 с.
10. Оцінка ризиків та управління ризиками інноваційної діяльності підприємства. URL:<https://ibima.org/accepted-paper/risk-assessment-and-risk-management-of-innovative-activity-of-the-enterprise>.
11. Ризики інноваційної діяльності підприємств. URL: <http://investycii.org>
12. С.М. Ілляшенко, Ю.С. Шипуліна. Товарна інноваційна політика: Підручник. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. — 281 с.
13. Сенейко Ю.В. Сучасні підходи до трактування категорії «ризик» / Ю.В. Сенейко // Регіональна економіка. — 2006. — № 1. — С. 206–210.
14. Суть та види ризиків у плануванні діяльності машинобудівного підприємства. URL:<http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/255/1/02.pdf>
15. Управління ризиками інноваційної діяльності. URL:<http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10155/1/15.pdf>

Reference

1. Algin A.P. Risk and its role in public life / A.P. Algin. — M.:Mysl', 1989. — 189 p.
2. Varnaliy Z.S. Fundamentals of entrepreneurial activity: [textbook for students of 10-11 classes of secondary schools, lyceums and gymnasiums] / Z.S. Varnaliy, V.O. Syzonenko. — K.: Knowledge of Ukraine, 2003 (2004). — 404 p.
3. Vasylenko V.O. Innovative management: [textbook.] / V.O. Vasylenko, V.G. Shmatko. — Kyiv: TSUL, Phoenix, 2003. — 440 s/
4. Verbitskaya I.I. Risk management as a modern system of risk management of business structures / I.I. Verbitskaya // Sustainable development of the economy. — 2013. — № 5(22). — pp. 282–291.
5. Gunin V.N. Innovation Management: 17-module program for managers «Management of organization development». —Module 7. — M.: «Infra-M», — 1999. — 328 p.
6. Ivchenko, I. Y. Economic risks [Text] / I. Y. Ivchenko. — K.: CNL, 2004. — 304 p.
7. Innovative activity of industrial enterprises of Ukraine
URL:<https://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Medinsky V.G. Innovative management: [textbook on special. «Management of org.»] / V.G. Medinsky. — M.: Infra, 2004. — 293 s
9. Mykytiuk P.P. Innovative management. Tutorial. — K.: Center for Educational Literature, 2007. — 400 p.
10. Risk assessment and risk management of innovation activities of the enterprise.
URL:<https://ibima.org/accepted-paper/risk-assessment-and-risk-management-of-innovative-activity-of-the-enterprise>.
11. Risks of innovation activity of enterprises. URL: <http://investycii.org>
12. S.M. Illiashenko, Yu.S. Shipulina. Commodity innovation policy: Textbook. — Sumy: VTD «University Book», 2007. — 281 p.
13. Seneiko Yu.V. Modern approaches to the interpretation of the category «risk» / Y.V. Seineko // Regional Economics. — 2006. — № 1. — pp. 206–210.
14. The essence and types of risks in the planning of the machine-building enterprise.
URL:<http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/255/1/02.pdf>
15. Riskmanagement of innovation.URL:
<http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10155/1/15.pdf>